

MUDRÁK JÓZSEF

ORSÓS FERENC PROFESSZOR
ÉS A KÖRNYEZETVÉDELEM*

FERENC ORSÓS AND ENVIRONMENT PROTECTION. The study connected to the rector's profile aims to introduce the professor of forensic medicine in a different light than he is known for his political and scientific career. It rather focuses on the unknown side of this outstanding man: a natural scientist nurturing an unquenchable devotion to trees and forests. As the supervisor of the clinical grounds, he fought in numerous occasions with the head gardener and the Financial Department of the university for saving each tree, especially during the felling at the construction of the Main Building. He also did his best to impede the proliferation of cats on the grounds, since the cats were to blame for the dangerously decreasing number of songbirds.

Orsós Ferenc professzor neve ma is sokaknak ismerős, elsősorban a katyini tömegsírok feltárásával kapcsolatosan, másodsorban pedig az ún. harmadik zsidótörvény felsőházi tárgyalásán való aktív közreműködését illetően.¹ Ugyanakkor tudományos eredményeit nemcsak saját idejében, hanem ma is elismerik, több felfedezése bizonyult időtállóknak.

Az 1879-ben Temesvárott született Orsós Ferenc Budapesten végezte orvosi tanulmányait. Ezután egy ideig az itteni II. számú Kórbonctani Intézetben dolgozott (Genersich Antal professzor mellett) gyakornokként, majd tanársegédként. 1906-tól a pécsi városi közkórház, 1913-tól a budapesti Stefánia Kórház kórboncnok főorvosa. 1914-ben a Budapesti Tudományegyetem orvosi karán „Kórbonctan és kórszövettani diagnosztika” tárgykörből magántanárrá habilitáltak. Az I. világháborúban orvosként teljesített szolgálatot. Hamarosan hadifogságba esett, és a krasnojarszki tábor orvosa lett, ahonnan 1918-ban sikerült hazaszöknie.

1918 szeptemberében kinevezték a Debreceni Tudományegyetemre a kórbonctan professzorává és Kenézy Gyulával, Verzár Friggyessel és a hamar elhunyt Vészi Gyulával együtt megalapították az Orvostudományi Kart. A kar működése és a tényleges orvosképzés csak 1921-ben indult meg, és Orsósnak el kellett vállalnia a betöltetlenül hagyott Törvényszéki Orvostani Intézet helyettes igazgatói tisztét is. Öt tanévben is (1919–1921 és 1933–1936 között) volt az orvosi kar dékánja, az 1923/24-es tanévben

* A tanulmány rövidített verziója megjelent MUDRÁK József, *Orsós Ferenc professzor és a környezetvédelem*, Orvosi Hetilap (2014/32), 1283–1284.

¹ Pl. KAPRONCZAY Károly, *A katyini tömegsírok orvosszakértői vizsgálata*, Orvosi Hetilap (1990/50), 2770–2772; VÍZI E. Szilveszter, *Az „Orsós-ügy” avagy a tudós felelőssége*, Magyar Tudomány (1994/3), 326–335; Újabbán vö. MESTER Attila, *Orsós Ferenc a katyini vizsgálóbizottság debreceni tagja*, Debreceni Szemle (2011/3), 304–311.

az egyetem rektora. 1935 novemberétől (gyakorlatilag 1936 februárjától a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán a Törvényszéki Orvostani Intézet igazgató-professzora egészen 1944-es Nyugatra távozásáig.²

A debreceni Orvostudományi Kar elindulásával és a klinikai épületek sorozatos átadásával egyidőben az egyetemen működő Területrendező Bizottságba (majd a Kertészeti Bizottságba is) az orvosi kar Orsós Ferencet delegálta, aki szívéen viselte a parkos, árnyas klinikai telep fájának védelmét, és a bizottság legaktívabb tagjává vált. Egyúttal ő lett a klinikai telep felügyelő tanára is.

Orsós professzor minden egyes fa védelmét személyes ügynek tekintette, és beleegyezése nélkül egyetlen fát sem volt szabad kivágni, és ha ez – főként távollétében – előfordult, erőteljes szavakkal követelt a kari tanácsülésen hivatalos fellépést a fák védelmében és szankciót a természet elleni orvtámadást elkövetővel szemben.

Az egyik első ismert fellépése ilyen ügyben 1925 márciusában történt, amikor a város erdőgazdasági hivatala a klinikai telep előtt vágatott ki fákat. Orsós természetesen a kar vezetésén keresztül Magoss György polgármesterhez fordult. Azonban a polgármester valószínűleg szükségszerűnek és legálisnak ítélte a műveleteket, így elutasította a kérést, sőt válaszában azt is felemlítette, hogy a professzorok ehhez nem értenek, és így ne szóljanak bele a város dolgaiba.

Orsós sértődötten vette ezt tudomásul:

„Igaz ugyan, hogy az egyetemi tanárok »erdő kihasználási« szempontból »laikusok«, mint ahogy a polgármester úr átirata az adatok szolgáltatóit nevezi, de másrészt mint kert, részben birtokkezelő, továbbá hazai és külföldi kertek, parkok ismerői eléggé kompetensek arranézve, hogy egy parkban a régi fák kiselejtezendők-e, vagy védelemben, ápolásban részesítendők-e.»³

Hozzátette, hogy éppen az öreg fák adják meg minden park szépségét és karakterét, és patetikusan a nagy német államférfi, Bismarck egyik kijelentését hozta fel, miszerint: *„Egy öreg fa kivágása annyit jelent, mint egy régi nemes oklevél széttépése.”* Abban az időben még a nemesi oklevélnek ilyen nagy becsé volt...

Három évvel később, 1928 februárjában az akkori helyettes főkertész, Tóth Ferenc ténykedése gerjesztette haragra:

„F. év február hó 3-án Tóth Ferencz helyettes kertész a szülészeti klinika és az üvegház közti négyzetben egy vagy 30 cm átméretű, teljesen egyenes és teljesen egészséges, rügyekkel megrakott tölgyfát vágatott ki. A kivágást azzal indokolta, hogy »a fa útban volt« azután meg, hogy »haszontalan fa volt«. Tóth Ferencz beismerte, hogy a gazdasági hivattól azt az utasítást nyerte, hogy még a száraz fákat is csak a kert felügyeletével megbízott tanár enge-

² Orsós professzor 1944 decemberétől 1945 májusáig a Halleben működő Magyar Orvostudományi Kar dékánja és törvényszéki orvostani professzora. Nem tért haza, 1946-tól 1955-ig a Mainz-i Képzőművészeti Akadémián a művészeti anatómia nyilvános rendes tanára volt. Magyarországon 1945-ben háborús bűnössé nyilvánították.

³ *Orvostudományi Kar, 1925. márc. 4-i XI. rendes ülés, 57/2. pont melléklete.*

délyével vágathatja ki. A kivágást végző munkások említették is, hogy figyelmeztették Tóth Ferencet, hogy ne vágassa ki a fát, amíg erre engedélyt nem kap.

*Azon a helyen, ahol a fa kivágatott, még a legmesszebb jövő terveiben sem volt sem út, sem épület tervezve. A fa tehát örökké ott maradhatott volna.*⁴

Ezután személyes irányba terelte a beadványt:

„Meggyőződtem egyébként Tóth Ferencz nyilatkozataiból, hogy nem csak, hogy ellensége a fáknek, de kertészeti dolgokban járatlan, kivált a cserjék és fák ápolásában. Úgyhogy Tóth Ferencz működését a telepünk kertje szempontjából veszedelmesnek kell mondanom.”

Javasolta a szerinte alkalmatlan Tóth Ferenc szolgálatból való elbocsátását, amelyet a kari tanács helyeselt, kikötve azt is, hogy *„a gazdasági hivatalt ismét nyomatékosan figyelmezteti, hogy minden kertészeti ténykedésben köteles a kert felügyeletével megbízott tanár döntését kikérni, illetve vele az állandó kapcsolatot fenntartani.”*

Úgy látszik, hogy Tóth Ferenc nagyon megbánhatta tettét, mert kérvényt nyújtott be az Orvostudományi Karhoz, amellyel foglalkoztak is a következő kari ülésen:

*„A kar Orsós tanár beleegyezése alapján hozzájárul ahhoz, hogy az egyetem szolgálatából elbocsátott Tóth Ferenc kertészt – tekintettel kilenc gyermekére – a gazdasági hivatal visszafogadhatta azzal a feltétellel, hogy a legcsekélyebb panasz esetén azonnali végleges elbocsátást fog nyerni. A kiszabott 50 pengő pénzbüntetés elengedéséhez a kar nem járul hozzá.”*⁵

Azonban a Gazdasági Hivatal hamarosan arról értesített, *„hogy Tóth Ferenc szegődményest állásából elbocsátotta, s kertészeti ügyekben Orsós tanár tudta nélkül nem fog intézkedni.”*⁶

Az egyetemi főkertésszel is nézeteltérése támadt bizonyos tereprendezés és útkijelölés kapcsán:

„E hó [1930. május] 15-e táján vettem észre, a két orvoskari tanári villa frontjának irányában nagyobb számú munkás egy kocsit megnyitásával van elfoglalva. A kiásott földet a közvetlenül szomszédos, teljes pompájában álló bokrok tövére hordták. Minthogy ezen munka a kar által nem rendeltetett el, azonnal intézkedtem beszüntetéséről és felelősségre vontam a jelen lévő főkertészt, mint a munka vezetőjét, aki a Gazdasági Hivatalra beszélt ki magát. Megjegyzem, hogy a főkertész több, már régen elrendelt munkát nem fejezett be, sőt részben el sem kezdett, pl. nem csinálta meg már a tél folyamán a nagyméltóságú Miniszter Úr által engedélyezett és a kar által is kívánt élő sövényt. A villák megett megkezdett út is teljesen befejezetlen és elhanyagolt állapotban áll. Ilyen körülmények mellett már önmagában is indokolatlan egy újabb munkába való belekezdés. [...] Hiszen a villákban lakó tanárok máris ismételten észlelték, hogy a telepen járó idegenek és a sétáló betegek is

⁴ Orvostudományi Kar, 1928. február 8-i X. rendes ülés, 63. pont és hozzá tartozó 1. melléklet. – *„Kar a javaslatához hozzájárul. Elhatározza, hogy a gazdasági hivatalt ismét nyomatékosan figyelmezteti, hogy minden kertészeti ténykedésben köteles a kert felügyeletével megbízott tanár döntését kikérni, illetve vele az állandó kapcsolatot fenntartani.”*

⁵ Orvostudományi Kar, 1928. március 29-i XII. rendkívüli ülés, 72. pont.

⁶ Orvostudományi Kar, 1928. április 18-i XIII. rendes ülés, 78. pont.

*minden tekintet nélkül keresztül gázoltak a villák frontja előtt levő friss gyepültetésen, és a bokrok között bujkáltak.*⁷

Itt is utalt arra, hogy megkérdése nélkül nem lehet területrendezési munkát kezdeni:

„A főkertész azon kifogása, hogy az útcsinálást elrendelték neki, nem áll helyt, minthogy alkalmazásba lépésekor a Gazdasági Hivatal igazgatósága a jelenlétemben hozta tudomására, hogy soha semmiféle parkrendezési munka, fa vagy bokor kivágása nem történhetik meg, mielőtt a kertészeti bizottság képviselője abba bele nem egyezik tekintet nélkül, hogy ki rendelte el az esetleges munkákat.”

A legnagyobb összecsapás azonban az egyetem központi épületének rendezési munkálatainál tört ki, 1930/1931 fordulóján. Orsós már 1930 decemberének elején figyelemztetett a várható természetkárosításra:

„Ezzel kapcsolatban Orsós tanár javasolja, írjon át a[z Orvostudományi] Kar a Rectorhoz, hogy a központi épület körül folyó területrendezésnél mentse meg egyetemünk díszzeit, a százados tölgyfákat, vessen gátat pótolhatatlan természeti kincseink elszomorító pusztításának. Ne vágják ki feleslegesen ezeket a fákat, ne töltsék fel a tövüket s köteleztessék az építésvezetőség, hogy a már betemetett fák tövéből a homok sürgősen elhordassék.”⁸

Három hónap múlva, március elején arról számolt be a karnak, hogy *„folyó hó 4-én d. u. Patzó Márton építész úr telefonon értesítette, hogy a központi épület körül olyan mértékben jelöltettek ki a kivágandó fák a város által, hogy az egyetemi telepen alig marad fa, aminek véleménye szerint súlyos megbotránkozás lesz a következménye. A munka pedig oly gyorsan folyik, hogy ha nem történik azonnal intézkedés, úgy az már el is késett. [...] Patzó építész úr szerint a területrendező bizottság tudtával történik a fairtás a város és a minisztérium megállapodása alapján. Patzó építész úr azonnal említette (a hasonló véleményen lévő Müller Félix építész úrra is hivatkozott), hogy azok után, amit lát, a megbeszéltnél sokkal nagyobb mértékben történt a kivágandó fák kijelölése. Tőle tudta meg, hogy a kijelölésnél a Botanikus Kert igazgatója sem volt jelen betegsége miatt”⁹*

Az is kiderült, hogy a február 24-én megtartott rendezőbizottsági szemlére mint az orvosi kar képviselője, Orsós is meg volt hívva. A meghívó kézbesítése azonban később történt meg, mert csak a február 23-án, a Budapesten történt kormányzói audiencia után értesült róla.

Érthető módon haragra lobbant emiatt, emelt hangú hozzászólásából számunkra legérdekesebb az, ahogyan sokéves küzdelméről beszélt a fák védelmében. Mivel éppen a bizottság két szakértője nem lehetett jelen, ezért az ő és Berei Soó Rezső növényteni professzor, a Botanikus Kert igazgatójának távolléte miatt a felmérést későbbre kellett volna halasztani:

⁷ Orvostudományi Kar, 1930. június 2-i XVIII. rendes ülés, 131/1. pont és ahhoz tartozó 3. sz. melléklet.

⁸ Orvostudományi Kar, 1930. december 3-i VIII. rendes ülés, 44/1. szám.

⁹ Orvostudományi Kar, 1931. március 6-i XV. rendes ülés, 81/5. pont. – Egyúttal kérte Patzó Márton építésvezetőt, hogy a kialakult helyzetről az egyetem rektorát, Szentpéteri Kun Béla jogászprofesszort értesítse.

„A maga részéről nem oszthatja azon szempontokat és módozatokat, melyek mellett a kijelölés foganatosított, és amelyek mellett a fakitermelés jelenleg folyik. Méltóztatnak tudomással bírni róla, hogy évek hosszú során milyen nehéz küzdelmet folytatott a kertészeti bizottság úgy az orvoskari telepen belül, mint általában az egyetemi telep fáinak megkímélése miatt. Egy-egy fa megmentéséért ismételtelen folytak tárgyalások, sőt táviratváltás is a minisztériummal. Míg végre kialakult az a szempont, hogy fát a telepen a kertészeti bizottság tudta nélkül kivágni nem lehet, pedig a legtöbb esetben csak 1-2, sokszor nem is teljesen egészséges fa forgott kérdésben. És most szomorúan kell tapasztalnunk, hogy a telepnek éveken át megőrzött fái napok alatt esnek áldozatául olyan kijelöléseknek, melyet az egyetemen kívülálló hatóság végzett.

Véleménye szerint a kijelölőbizottságnak – miután kiderült, hogy az orvosi kar képviselője távol van a városból, és a meghívás rövid terminusa miatt arról tudomást sem szerezhetett, továbbá, hogy a botanikus kert igazgatója is betegsége miatt nem jelenhetett meg – feltétlenül el kellett volna halasztani a szemlét és a bizottsági tárgyalást olyan napra, amikor nevezettek is jelen lehetnek volna. Hiszen sokkal kisebb jelentőségű és sürgősebb ügyben elodáztattak tárgyalások az érdekelt karok képviselőinek meg nem jelenése folytán.”

Ezután ökológiai fejtegetésekbe kezdett a fátlanná váló terület elsivatagosodásáról:

„A jelen formájában az erdő önmagát a biológiai törvények szerint formában tartja, és megkötötte a fák alatti gyepet. De a most meginduló fakitermelés után a gyep feltétlenül ki fog pusztulni, és útra kél majd a csupaszvá vált homok, és veszélyezteti a megmaradt kevés fának életképességét is. A fák tömeges kivágását akkorra kellett volna halasztani, amikor a telep kertészeti kiépítésére és a botanikus kert létesítésére szükséges összegek, a végleges tervek rendelkezésre állanak. Ezek hiányában a fátlanná tett bozót és gyom fog teremni addig, amíg a futó homok ezt is meg nem akadályozza. Nagyon vigasztalan háttér lesz ilyenmódon a monumentálisnak szánt központi épület mögött.”

Arra is emlékeztetett, hogy a végleges területrendezési tervek még nincsenek meg, és előreláthatóan nagyon sokára lesz csak pénzügyi fedezet a természeti környezet rehabilitációjára, így már csak ezért is felelőtlenség, ami történik:

„Véleménye szerint a kérdéses területen most csak egy bizonyos ritkítás lett volna indokolt. Nagyobb arányú fakitermelésnek csak akkor lett volna értelme, ha rendelkezésre állana egyrészt a teleprendezésnek kivitelre kész terve és másrészt a végleges megoldáshoz, nevezetesen a fátlanná tett telep rendezéséhez kívánatos fedezet is. [...] A telepnek egykori alapterve ezen munkánál, t. i. nagy szabad terek létesítésénél nem lehet mértékadó addig, amíg az ott tervezett épületek és üvegházak kivitelre nem kerülnek. Ezen építkezések pedig előreláthatólag legalább is egy évtizedig fognak késni, addig pedig nagyon siralmas képet nyújt a fadiszétől és a homokot megkötő vegetációtól megfosztott egyetemi terület.”

Orsós akciója sikeres volt, és egy hónappal később örömmel jelenthette be a kari ülésen, hogy „március 11-én a területrendező bizottság a helyszínen megállapította, hogy a fairtás a megengedettnél nagyobb mértékben foganatosított – tehát a kar tiltakozása

a fakivágás ellen nagyon is indokolt volt – s megjelölte azokat a fákat, amelyek kiirtása okvetlenül szükséges.¹⁰

Orsós Ferenc professzor nemcsak a klinikai telep fáinak védelmében tűnt ki, hanem – az itt fészkelő énekesmadarak védelmében – a macskáknak is nagy ellensége volt. Az 1929 júniusi ülésen – egy állítólagos régi kari határozatra hivatkozva – sürgette a macskák eltávolítását a klinikatelep területéről:

„Például a macskák a telep éneklő-madár állományában állandó nagy pusztítást visznek véghez. Macskák tartása a telepen régi kari határozat értelmében tilos. –

Kar kimondja, hogy a dékán újabb köriratban hívja fel az intézmények igazgatóit és a gazdasági hivatalt a macskák eltávolítására.”¹¹

A kari jegyzőkönyvekben ilyen határozat korábról nem szerepel, de Orsós ezt tényként adta elő. Nem valószínű, hogy hazudott volna, valószínűleg csak rosszul emlékezett, és csupán szóbeli megegyezés lehetett a professzorok között, ami nem került bele a gépelt jegyzőkönyvbe.

Továbbmenve, az altiszteknek fegyvert(!) adatott, hogy azokkal löjje le a macskákat. 1930 júniusában ennek eredménytelenségéről számol be a jegyzőkönyv:

„Orsós tanár jelenti, hogy egyes kari határozatok a telepen nem hajthatnak végre. Pl. még mindig garázdálkodnak macskák a telep madárállományában. A pusztításukra kiadott fegyverrel visszaélések történnek.”¹²

Énekesmadarak kontra házimacskák. Konklúzióként annyit lehetne megjegyezni, hogy furcsán értelmezett környezetvédelem az, ha egy méltán védendő állatfaj (énekesmadarak) érdekében a már akkor is (a többség által) kedvelt és dédelgetett háziállat, a macska tevékenységét Orsós professzor fegyveres irtásukkal látta csak megoldhatónak...

¹⁰ *Orvostudományi Kar, 1931. április 23-i XVIII. rendes ülés, 87. pont. –* Megemlítendő, hogy a fák védelmében Orsós még a város vezetősége és az egyetemi karok képviselői között hezitáló álláspontot elfoglaló rektorral is szembeszállt. Pl.: *„Nem oszthatja a Rector úr Öméltósága azon álláspontját, hogy ő nem intézkedhet a »kimutogatásban«, hiszen épen azért áll rendelkezésre a kertészeti bizottság, kinek tagjai között bizonyára akadt volna, aki szívesen vállalkozott volna erre a feladatra.*” (*Orvostudományi Kar, 1931. március 6-i XV. rendes ülés, 81/5. pont.*)

¹¹ *Orvostudományi Kar, 1929. június 5-i XVIII. rendes ülés, 116/2. pont. –* A Huzella Tivadar anatómia-professzor és Orsós között évek óta húzódo ellenségeskedés egyik kisebb horderejű eseménye volt az, amikor ezen napirendi pontban az is tárgyalásra került, hogy Huzella kísérleti állatok tartására egy tyúkretrec építésére kér engedélyt. Orsós ellenezte ezt a kérést, mert *„a baromfi állandó zajával zavarja a nyugodt munka lehetőségét, azonkívül a tyúkok tartására a gazdasági hivatal a gazdasági épületek területén létesített egy nagyobb baromfiudvart, amely a tanároknak is rendelkezésére áll*”.

¹² *Orvostudományi Kar, 1930. június 24-i XIX. rendkívüli ülés, 136/3. pont. –* Sajnos a kari jegyzőkönyv arról nem tesz említést, milyen típusú visszaélések történtek a kiadott puskával.